

KÖZLEMÉNYEK

JUHÁSZ BALÁZS

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚS OSZTRÁK–MAGYAR HADIFOGLYOK ÉS AZ OLASZORSZÁGI EGÉSZSÉGÜGYI RENDSZER*

A nemzetközi megállapodások által szabályozott sorsú, tömeges hadifogoly áradat egyike volt az első világháború számos újdonságának. A Monarchia katonái jórészt a keleti és az olasz fronton estek hadifogságba, vagy azok közül, akik a szerbek kezére kerültek, szintén sokan megjárták az itáliai félsziget hadifogolytáborait. Az olasz hátszországban tartózkodó nagyszámú hadifoglyokról keveset tudunk a téma feldolgozatlan-sága miatt, hiszen az 1930-as évek óta nem született nagyobb átfogó munka a témában. Az olaszországi hadifogság jelentette katonasorsnak számos aspektusa közül a hazatérés az egyik, amelyről már született tanulmány.¹ A szökésen kívül ugyanis létezett egy legális hazatérési lehetőség, hiszen a Monarchia és az Olasz Királyság között – ugyan némi megszakítással, de – működött az úgynevezett nagybetegek cseréje. A frontszolgálatra és bármiféle más hadi tevékenységre való alkalmatlanságot az egészségügyi rendszer alkalmazottai mondták ki, de ismereteink az olaszországi hadifoglyokat is kezelő egészségügyi rendszerrel felettébb hiányosak. Jelen tanulmány célja ennek az ellátási formának a bemutatása, különös tekintettel az egyik táborra, Calcira, amely a nagybetegek cseréjében is fontos szerepet kapott.

Út a frontról a hadifogolytáborokig

Az olaszországi hadifoglyok helyzetét az úgynevezett Spingardi-féle szabályzat határozta meg. Ezt folyamatosan bővítették, az első változata 1915. augusztus 29-én keletkezett,² amely 1918 augusztusára már több, mint egy 40 oldalas előírás gyűjteményévé vált.³ A szabályozás az 1907-es második hágai konferencia hadifoglyokkal kapcsolatos végzései alapján nyújtott gyakorlati tanácsokat,⁴ és természetesen a hadifoglyok lehetséges betegségeinek terjesztését is meg kívánta akadályozni. Ennek fényében a Monarchia katonája – egészségügyi állapotától függetlenül – közvetlenül a hadifogságba esés után automatikusan találkozott az olasz egészségügy valamelyik képviselőjével: a hadifoglyot

* A tanulmány megírásához szükséges kutatásokat a Magyar Állami Eötvös Ösztöndíj keretében létrejött MAEÖ2018-2019/280233. számú támogatási szerződés tette lehetővé.

¹ Keglovich 2016.; Juhász 2019.

² HL I. VH Rendezetlen, 4360. Spingardi az összes hadifogoly részleg parancsnoknak és Hadtest Parancsnokságnak, 1915. augusztus 29., 1392. sz. körlevél.

³ ACS Com. Supr. R. Esercito Soprint. Gen. Aff. Civili, 774. Raccolta delle disposizioni di carattere permanente relative ai prigionieri di guerra e ai disertori del nemico. Agosto 1918.

⁴ Tortato 2004. 25. o.

elfogása után azonnal el kellett különíteni, majd szőrtelenítették (haját levágták, a levágott haját/szőrt elégették), testüket élőködő-mentesítették, tiszta és lúgos vízzel lemosták, öltözküket gőzzel fertőtlenítették. Ezt követte egy 15 napos megfigyelés a karantén táborban, ahonnan annak letelte után elszállították őket a hátország egyik táborába. A karanténban beoltották himlő ellen a hadifoglyokat, ha esetleg korábban ez nem történt meg. Ha a megfigyelési időszak alatt bármi betegsége utaló jelet észleltek rajtuk, akkor azonnal elkülönítették őket.⁵ A karantén táborokról nem maradt fenn teljes ségre törekvő nyilvántartás. Ami a 2. és a 3. olasz hadsereget illeti, északról dél felé haladva Credában, a Natisone folyó partján volt egy egészségügyi megfigyelő állomás; Civaldében és Udinében egy-egy járványkórház, illetve egy-egy hadifogoly és menekült megfigyelő tábor; Manzanóban egy menekült karantén tábor; Castelletóban és Blanchisban egy-egy megfigyelő állomás, Cormonsban és Russiz helységben egy-egy járványkórház; Langorisban egy lábadozó tábor; Palmanovában egy menekült és egy hadifogolytábor; Visco és Palmanova között, ahogy La Fredda és Muscoli településeken is egy másik járványkórház; Villa Vicentinában és Belignában pedig egy-egy megfigyelő állomás üzemelt.⁶ Azonban ez a lista egy 1915-ös, vagyis korábbi állapotokat tükröz, és az idő múlásával további táborokat is létesítettek. Az 1916 augusztusában fogságba esett Telman Sándor például a Cormons melletti kis gyűjtőtábor után Bagnaria Arsában várta ki a karantén végét.⁷ A 4. hadsereg esetében 1917 májusából is fennmaradt egy kimutatás, habár ez nem teljes: a Cordevole környékén fogságba ejtetteket Saviner di Caprilében gyűjtötték; a Travignolo környéki foglyokat pedig Cencenighében, de Fiera di Primiero is felmerült másodlagos karantén táborként, ahonnan a Belluno melletti Giamosába vitték tovább a hadifoglyokat.⁸ Az 1. hadseregnek a veronai Forte Procolo volt a fő karantén tábora, de mindegyik, 1. hadsereghez tartozó hadtestnek saját fertőtlenítő és előzetes megfigyelő állomása volt, melyeknek nem ismerjük a helyszínét.⁹ A többi karantén táborról a caporettoi áttörés előtti időszakban sajnos nem sikerült információkat szerezni. 1918 őszére, az 1918. szeptember 22-ikei 23 900. számú körözüvény alapján a helyzet úgy változott, hogy az 1. hadsereg karantén tábora Grezzana és Verona,¹⁰ Castenedolo és Montichiari, a 3. és a 10. hadseregé Scorzè, a 4-iké Cittadella, a 6-iké Mirabella

⁵ HL I. VH Rendezetlen, 4360. Spingardi az összes hadifogoly részleg parancsnoknak és Hadtest Parancsnokságnak, 1915. augusztus 29., 1392. sz. körlevél.; Uo, Vittorio Zupelli hadügyminiszter szám nélküli és keltezetlen körlevele a hadifoglyok egészségügyi ellenőrzéséről. Ezt az 1915. október 3-ai, 20 300.1.3. sz. körlevéllel küldték körbe az összes prefektusnak. Lásd: ACS Com. Supremo R. Esercito Soprint. Gen. Aff. Civili, 445.

⁶ AUSSME F–11, 127, 6. keltezés nélküli térkép a ragályos betegségek kezelésével foglalkozó egészségügyi szolgálat szervezetéről a 2. és a 3. hadsereg illetékességi területén. Összeállította Adolfo Olivetti vk. szds.

⁷ HL I. VH Rendezetlen, 4360. Telman Sándor feljegyzései.

⁸ AUSSME B–3, 63, 189. olvashatatlan aláírás a 4. hadsereg Parancsnokságának 1917. május 25., 6944. sz.

⁹ AUSSME E–7, 45, 407. Eugenio Minici orvos ezredes, az 1. hadsereg egészségügyi felügyelőségének vezetője az alá tartozó hadtest parancsnokságok egészségügyi részlegeinek 1916. november 8., 21924. sz.; Uo. Uő: A III., V., X., XVIII., XX., XXII. hadtest és a 37. hadosztály egészségügyi részlegének 1916. október 19., 20 864. sz.

¹⁰ Pontosabban a veronai Forte Procolo, Forte San Felice Forte Bersaglio és Castel San Pietro. 1918. november végén, a 7. hadsereg felosztatásakor az alá tartozó hadifogolytáborok felügyeletét az 1. hadsereg kapta meg. AUSSME F–11, 126, 4. Comando della 1° Armata, Stato Maggiore: Relazione sulla costituzione e sul funzionamento dei campi concentramento prigionieri austriaci. 1919. március 3., 16 875. sz.

(Breganze), a 7-iké Castenedolo és Montichiari,¹¹ a 8. és a 12. hadseregé Resana településen volt. Ha ezek beteltek volna, akkor az alábbi szükség karantén táborokkal számoltak még: Conselve (Rovigo), Bondeno, illetve Quingentole (S. Benedetto Po).¹² A rendszer messze nem volt tökéletes. Valószínűleg a szűkös kapacitás lehetett az oka, hogy még 1916 októberében is azért kellett körlevélben az 1. hadsereg egészségügyi főfelügyelőjének megfednie a renitenseket, mert a hadifoglyokat nem teljesen külön kórházban, hanem a rendes tábori kórházakban tartották karantén alatt, így az általuk hordozott betegségeket az olasz katonák is megkapták.¹³

A cividalei karantén hadifoglytábor napi létszámjelentéseiből közvetlenül a 11. isonzo-i csata után, vagyis egy relative mozgalmal időszakban lehet rekonstruálni a létszám-változásokat. 1917. szeptember 7-e kivételével folyamatos az adatsor, viszont a könnyebb áttekinthetőség miatt a táblázatban nem tüntettem fel azokat a napokat, amikor nem történt semmiféle mozgás. A felesleges üres oszlopok elkerülése végett egy *-jel betoldásával jeleztem, ha valaki kórházba került vagy a kórházból érkezett.¹⁴

Dátum	Hadifoglyok						
	tisztek			legénység			összesen
	újjak	elment	maradt	újjak	elment	maradt	
1917. 09. 01.	–	–	104	9	2*	3105	3209
1917. 09. 02.	2	–	106	10	2*	3113	3219
1917. 09. 03.	–	40	66	5	2*	3116	3182
1917. 09. 04.	–	–	66	–	1*	3115	3181
1917. 09. 05.	–	–	66	16*	1*	3130	3196
1917. 09. 06.	–	–	66	6*	2*	3134	3200
1917. 09. 08.	–	–	66	–	4*, 1000	2161	2227

¹¹ Castenedolo esetében tudjuk, hogy napi 4000 fő fertőtlenítését tudták megoldani. A felsoroltakon kívül a 7. hadseregnek Medolában és Ponte S. Marcóban is volt egy gyűjtőtábor. Castenedolóban 1918. november 6-tól, Ponte S. Marcóban november 16-tól kezdődött meg a fertőtlenítés, Medolában november 18-tól fogadták a már fertőtlenített hadifoglyokat. AUSSME F–11, 126, 4. Comando della I Armata, Stato Maggiore: Relazione sulla costituzione e sul funzionamento dei campi concentramento prigionieri austriaci. 1919. március 3., 16 875. sz.

¹² AUSSME F–11, 127, 6. Badoglio 1918. november 7-ei, 58 702. sz. körövény.

¹³ AUSSME E–7, 45, 407. Eugenio Minici orvos ezredes a Veronai Hadtest Parancsnokság és a 37. hadosztály alá tartozó egészségügyi igazgatóságoknak, illetve a Bresciai Tartalék Katonai Kórháznak és a 149. sz. Tábori Kórháznak. 1916. október 24., 21 159. sz.

¹⁴ ACS Com. Supremo R. Esercito Soprint. Gen. Aff. Civili, 445. Tricesimói egészségügyi felügyelet táviratai a Hadügyminisztériumnak. 1917. 09. 02. (2680. sz.), 1917. 09. 03. (2682. sz.), 1917. 09. 04. (2684. sz.), 1917. 09. 04. (2685. sz.), 1917. 09. 05. (2686. sz.), 1917. 09. 06. (2690. sz.), 1917. 09. 07. (2692. sz.), 1917. 09. 9. (2700. sz.), 1917. 09. 10. (2701. sz.), 1917. 09. 11. (2705. sz.), 1917. 09. 12. (2706. sz.), 1917. 09. 13. (2708. sz.), 1917. 09. 14. (2710. sz.), 1917. 09. 15. (2714. sz.), 1917. 09. 16. (2716. sz.), 1917. 09. 17. (2718. sz.), 1917. 09. 18. (2721. sz.), 1917. 09. 19. (2738. sz.), 1917. 09. 20. (2740. sz.), 1917. 09. 21. (2743. sz.), 1917. 09. 22. (2745. sz.), 1917. 09. 23. (2750. sz.), 1917. 09. 24. (2752. sz.), 1917. 09. 25. (2756. sz.), 1917. 09. 26. (2758. sz.), 1917. 09. 27. (2760. sz.), 1917. 09. 28. (2763. sz.), 1917. 09. 29. (2765. sz.), 1917. 09. 30. (2770. sz.), 1917. 10. 01. (2772. sz.), 1917. 10. 02. (2776. sz.), 1917. 10. 02. (2779. sz.), 1917. 10. 04. (2782. sz.), 1917. 10. 06. (2788. sz.), 1917. 10. 08. (2782. sz.), 1917. 10. 07. (2790. sz.), 1917. 10. 09. (2795. sz.), 1917. 10. 11. (2800. sz.), 1917. 10. 12. (2802. sz.) 1917. 10. 13. (2804. sz.), 1917. 10. 14. (2810. sz.).

Dátum	Hadifoglyok						
	tisztok			legénység			összesen
	újak	elment	maradt	újak	elment	maradt	
1917. 09. 09.	–	–	66	10*, 1	–	1172	1238
1917. 09. 10.	–	40	26	1	1*, 1000	172	198
1917. 09. 11.	–	–	26	–	1*	172	198
1917. 09. 13.	–	–	26	5	–	177	203
1917. 09. 15.	–	–	26	34	–	221	237
1917. 09. 16.	–	–	26	6	2*	215	241
1917. 09. 18.	–	–	26	–	2*	213	239
1917. 09. 19.	–	–	26	–	2*	211	237
1917. 09. 20.	–	–	26	2	2*	211	237
1917. 09. 21.	–	–	26	1	2*	210	236
1917. 09. 22.	–	–	26	2*	–	212	238
1917. 09. 23.	–	–	26	1	–	213	239
1917. 10. 25.	–	–	26	?	1*	212	238
1917. 09. 26.	–	–	26	1	–	213	239
1917. 09. 28.	–	–	26	1	–	213	240
1917. 09. 29.	–	25	1	1	49	166	167
1917. 09. 30.	1	–	2	1	–	167	169
1917. 10. 01.	–	–	2	2	–	169	171
1917. 10. 02.	–	–	2	2	–	171	173
1917. 10. 08.	–	–	2	2	3	172	174
1917. 10. 09.	–	–	2	2	1*	171	173
1917. 10. 11.	–	1	1	3	83	91	92
1917. 10. 12.	–	–	1	5	–	91	97
1917. 10. 13.	–	–	1	6	–	96	103

Civiale a Tolmin mögötti térség első karantén tábora volt, és többezres befogadó képességgel üzemelt. A táblázatban nem tüntettem fel, de a jelentések a negatív széklet-elemzések számát is feltüntették, amely általában egyezett a teljes hadifogoly létszámmal, vagyis itt tényleges biológiai ellenőrzés is folyt. Mivel a kórházba küldött vagy onnan visszaérkezők mozgása is rendszeresnek számított, a többi egészségügyi intézménnyel kapcsolatban is állandónak ítéelhetjük az emberek áramlását. A 26 fős tisztii létszám több mint 15 napig nem változott, vagyis, vagy ezen személyek állapota nem tette lehetővé az egyik hátszági táborba való szállítást, vagy nem tűnt kifizetődőnek a kis létszám önálló mozgatása. A nemzetiségi összetétel nem ismert, és az olasz fél azonnal két nagy nemzetiségi kategória szerint választotta szét a hadifoglyokat (magyarok és németajkúak együtt,

a szlávok és románok külön), így az is lehet, hogy valamiféle nemzetiségi indok állhatott a nevezett tiszték hosszabb cividalei tartózkodásának hátterében.

A karantén amúgy nem csak az egészségügyi dolgozók számára tette lehetővé a kapcsolattartást a hadifoglyokkal: például Alfonso Catalano, aki 1915. szeptember közepétől 1916 márciusáig S. Giovanni di Manzanóban a 74. számú tábori kórház tábori lelkésze volt, rendszeresen átvárt a folyó túlsópartján lévő hadifogly karantén táborba, ahol egy német tolmács segítségével prédikált és kegytárgyakat osztogatott.¹⁵ Azonban mindez ütközött a karantén táborokra vonatkozó szabályzatban lefektetett előírásokkal.¹⁶ A karantén hosszát a hadifogly/dezertőr elfogásától/felbukkanásától számították, de a tényleges időtartam állandóan változott. 1915. december elején még betartották a hivatalosan előírt 15 napot,¹⁷ míg 1916 augusztusában egyes esetekben ez már csak 9 napig tartott.¹⁸ A rövidülés mögött egy 1915. decemberi változás állt, miszerint a hadifoglyokra is kiterjesztették a Közegészségügyi Főbiztosság 1915. június 24-ei 20 300. számú körözüvényének hatályát, amely különleges „fertőtlenítő” és elkülönítő vagonnal is felszerelt szerelvényt kívánta célba juttatni a menekülteknek. Ez a kiskapu pedig lehetővé tette, hogy a karantén egy részére nem a front közvetlen közelében, hanem részben a vonaton, részben pedig a célállomásnál kerüljön sor.¹⁹ A karantén viszont így messze nem volt tökéletes. 1916. március elején például úgy bocsátottak útnak menekültek, hogy tele voltak tetvekkel.²⁰ A „rövidítésekből” adódó egyéb problémák miatt egyáltalán nem véletlen, hogy a 15 napig tartó karantén végig benne maradt a Spingardi-féle szabályzatban.²¹ Igaz, a 15 nap is eleve egy kompromisszum eredménye volt, hiszen a tífusz esetén 20 napos, a kolera esetén pedig 5-6 napos lappangással számoltak. A szükséges karantén teljes hosszának betartása érdekében végül minden egyes hadifoglynál számon kellett tartani: hol, mennyi időt töltött elzárva, ez pedig a bürokrácia további burjánzását eredményezte.²²

A karantén után szállították a tényleges táborokba a hadifoglyokat. Az út mentén, az alábbi helyeken is voltak vöröskeresztes állomások. A csillaggal megjelöltek kivételével ezek akár ragályos betegek fogadására is alkalmasak voltak, a kurzivált helyek egyben hadi-

¹⁵ Pignoloni 2014. n. 23., 146–149. o.

¹⁶ AUSSME E-7, 34, 372. Direzione di Sanità Militare del Corpo d'Armata di Milano. Norme per il servizio interno negli ospedali di prima osservazione. Keltezés és iktatószám nélkül.

¹⁷ ACS Com. Supremo R. Esercito Soprint. Gen. Aff. Civili 445. A Szárazföldi Erők Főfelügyelőségének átirata a Főparancsnokság Civil ügyi Főtitkárságának 1915. december 20., 8696. sz.

¹⁸ ACS Com. Supremo R. Esercito Soprint. Gen. Aff. Civili 445. Alessandro Messea, a Belügyminisztérium Egészségügyi Főfelügyelőségének felelősének távirata a Főparancsnokság Civil ügyi Főtitkárságának 1916. augusztus 18. 21:30., 16 797. sz.

¹⁹ ACS Com. Supremo R. Esercito Soprint. Gen. Aff. Civili 445. Vittorio Alfieri, a Szárazföldi Erők főhadbiztosának átirata a Főparancsnokság Civil ügyi Főtitkárságának 1915. december 2., 20 748., csatolva a 20 300. sz. körözüvény szövege.

²⁰ ACS Com. Supremo R. Esercito Soprint. Gen. Aff. Civili 445. A firenzei prefektus távirata a Belügyminisztériumnak 1916. március 15., 1575Gab. sz.

²¹ Az 1918-as utolsó kiadásban ez a 26. oldalon a 126. cikkelyben olvasható. Lásd: ACS Com. Supr. R. Esercito Soprint. Gen. Aff. Civili 774. Raccolta delle disposizioni di carattere permanente relative ai prigionieri di guerra e ai disertori del nemico. Agosto 1918.

²² AUSSME E-7, 45, 407. Vittorio Zupelli hadügyminiszter 14 339. sz. körlevelének továbbítása az Egészségügyi Főfelügyelőség részéről a Hadsereg és Hadtest Parancsnokságoknak 1915. augusztus 2., 1481S. sz.

fogolytáborot is jelöltek:²³ *Alessandria*,²⁴ Bassano, Veneto, Belluno, Benevento, *Bologna*, *Brescia*, Brindisi, *Caserta*, Castelfranco Veneto, *Castellamare Adriatico, *Catania*, Cervignano, *Chiusi, Chiavasso, Cittadella, Cividale, Faenza, Feltre, Ferrara, *Firenze Campo Marte*, Foggia, Foligno, *Genova Brignole*, *Genova Piazza Principe*, Mantova, Messina, Mestre, *Metaponto, Milano Centrale, Milano Porta Sempione, Milano Porta Vittoria, Montebelluna, *Nápoly*, *Orte, *Padova*, *Paola, Parma, *Pavia*, *Piacenza*, *Pieve di Cadore, Pisa, Pistoia, Pordenone, Portogruaro, *Potenza*, Rimini, Roma, Portonaccio, Roma Termini, Roma Tuscolana, *Rovigo*, *Salerno*, S. Giorgio Nogaro, *Sulmona*, Taranto, Udine, Velence, Verona Porta Vescovio, *Vicenza*, *Villa San Giovanni. A meglehetősen egyenletesen eloszló egészségügyi ellátóhely választék nem ellensúlyozta, hogy a hadifoglyok szállítása zárt vagonokban történt, és nem engedték ki őket egészségügyi sétára se, ha valahol megállt a szerelvény.²⁵ Mellesleg az ivóvízkészlet szerelvényeken történő szétosztása sem volt mindig megoldott.²⁶

Megesett persze, hogy a hadifogoly a frontról nem valamelyik karantén táborba, hanem rögtön kórházba került. Az összesített olaszországi adatok alapján a civil és katonai kórházakban az első világháború során 40 757 hadifogoly halt meg (a szám a Központi Hatalmak területéről származó összes hadifoglyot tartalmazza), akik közül 13 127 fő a fronton szerzett sebesülését nem élte túl, 27 740-en pedig betegség következtében haltak meg. Ezzel el is érkeztünk a táborok egészségügyi rendszeréhez. Minden táborban volt gyengélkedő. A meglátogatott táborokban ezeket automatikusan meg is tekintették, így ahol járt semleges állam képviselője, a római spanyol nagykövetségről a nagykövet, vagy a katonai attasé, vagy egy egyházi ember,²⁷ ott érdemes volt odafigyelni a gyengélkedő és a lábadozó betegek állapotára. Amennyiben a látogató problémát észlelt, abból nemzetközi szintű jegyzékváltás lett, és a másik fél kezében lévő hadifoglyokon csattanhatott a bosszú ostroma. Számos hadifogoly viszont kimaradt, ugyanis a nem teljes körű tájékoztatásból adódóan a hadifoglyok se tudtak mindig a látogatásról vagy ennek lehetőségéről, illetve az olasz hatóságok a vatikáni államtitkárságnak se adták oda a teljes táborlis-

²³ Tortato 2004. 30–32. o.

²⁴ A helyi püspök 1916 májusában eleve „campo contumaciale”-ként, tehát karantén táborként hivatkozott az alessandriai hadifogolytáborra. ASV Segr. Stato, Guerra, Fasc. 133 rubrica 244 H 2C, fol. 168., n. 16814. Giuseppe Capecci, Alessandria püspöke Gasparrinak 1916. május 2.

²⁵ ACS Com. Supremo R. Esercito Soprint. Gen. Aff. Civili 445. fol. De Roberto, az Államvasutak Főigazgatóság Mozgatóügyi részlege vezetőjének II. sz. körlevele, 1915. július 7.

²⁶ ACS Com. Supremo R. Esercito Soprint. Gen. Aff. Civili 445. Agostino D’Adamo, a Főparancsnokság Civil ügyi Főtitkársága vezetőjének 60 569. sz. távirata az Egészségügyi Főfelügyelőségnek, 1916. augusztus 25.

²⁷ D’Espine svájci professzor 1915. októberi látogatásáról a beszámolót lásd: HL I. VH Rendezetlen, 4360. Ugyanitt és a 4361. csomóban olvashatók a római spanyol és a berni osztrák–magyar katonai attasé jelentései. Akit az olaszországi magyar hadifoglyok beszámolóí érdekelnek, annak uo. a 4360., 4361., 4401., 4402., 4403., 4404., 4405. csomót érdemes megnézni. Pár beszámoló még az MNL OL K 73-as fondban is fellelhető. Alfredo Nosedá svájci pap 1916-os beszámolója több helyen is fennmaradt. Pl.: SSSRSAS AA. EE. SS. Stati ecclesiastici pos. 1402, fasc. 538., illetve ASDMAE Gabinetto Politico e Ordinario 1915–1918, 343. Sigmund de Courten svájci szerzetes 1917-es útjáról a beszámolót idézi: *Monticone* 2013. 178–181. o. A megyés-püspökök és érsekek beszámolóit lásd az alábbi két levéltárban és fondban: ASV Segr. Stato, Guerra; SSSRSAS, AA. EE. SS. Stati Ecclesiastici. A spanyol nagykövet vonatkozó jegyzékeit pedig az ASDMAE, Gabinetto Politico e Ordinario 1915–1918. fond 215–383. csomója őrzi.

tát.²⁸ Az elismert táborok látogatásakor is meg kellett szerezni az illetékes katonai hatóságok beleegyezését, és még ezt követően is a táborparancsnok eltávolíthatta a problémás kérdéseket felvető betegeket.²⁹ Másik nehezítés volt a munka. 1916-tól ugyanis a hadifoglyok jelentős része dolgozott, és a különféle üzemekben/földeken/bányákban már nehezen lehetett őket meglátogatni. Valamikor persze erre is sor került.³⁰ Több püspök 1918 végén eleve nem is látta értelmét annak, hogy egyesével „hajkurássza” a munkába küldött hadifoglyokat.³¹ Ennek ellenére viszont sok rendelkezésre fény derült a látogatásoknak köszönhetően, és egy elmarasztalás-mentes karrierre vágyó táborparancsnok nem engedte meg magának, hogy megdorgálják valamilyen mulasztásért.

A táborok gyengélkedőjén általában vegyes nemzetiségű személyzet dolgozott. A szanitéceket és katonaosztrókat ugyanis elméletileg tilos volt hadifoglyként kezelni, de egyszerűbb volt őket is „feltartóztatni”, hiszen így a hadifogly nyelvét is beszélő képzett orvosi személyzetet nyert a hadifoglytábor fenntartója. Egy ilyen környezetben pedig mindig az adott személy vérmérsékletétől függött az együttműködés jellege. Az olasz hatóságok például nem igazán értékelték az asinarai hadifoglyok egyáltalán nem példaeztékű kezelése miatt háborgó osztrák–magyar orvosok panaszait. Egyes orvosok problémái később is folytatódtak, például szakmai és személyes kérdések miatt Gabányi Lajos és Bienenstock Mór hadbírószág elé került.³² Végül 1919. március elején az olaszok hazaküldték az orvosokat, ekkor viszont a szakemberek hiánya volt a fájó pont.³³ Az asinarai egészségügyi helyzet részletes tárgyalása túlmutat ezen tanulmány keretein, ezért részletesen nem tárgyalom.³⁴

²⁸ A hazatérő hadifoglyok által kitöltött formanyomtatványban szerepelt egy olyan kérdés, hogy ki látogatta meg őket Olaszországban. Előrebocsátva, hogy a formanyomtatványok nem adnak egy teljes képet, és főleg a tisztikart ölelik fel, szinte az összes beszámoló szerint valaki, legalább az olasz katonai hatóságok képviselője meglátogatta a tábor, ahol az író tartózkodott. Böhm Béla jelentése érdekes, ugyanis öt két év alatt senki se látogatta meg, és csak utólag tudta meg, hogy egy svájci pap járt Piazza Armerinában, de nem mondta mikor és ki. Ezt lásd: HL I. VH Rendezetlen, 4405. A Szentszék kétszer kapott táborlistát a Hadügyminisztériumtól, és mindkét alkalommal hiányosat. Az 1916-os állapotot feltünteti: SSSRSAS AA. EE. SS. Stati Ecclesiastici 1390, 524., fol. 90–91. Nincs keltezés, valószínűleg 1916. márciusi adatok, ugyanis az 1916-os látogatások a pápa 1916. március 31-ei 15115. sz. levele kapcsán kezdődtek. Az 1918 végít pedig: ASV Segr. Stato, Guerra, Fasc. 134, rubrica 244 H 2C, fol. 59–63., n. 82 800. Carlo Monti kultuszügyi főigazgató átírata Gasparrinak, 1918. október 31. fol. 50, n. 52530. csatolmánya, Nuovo elenco dei reparti prigionieri con l'indicazione della loro capienza (fol. 59–60).

²⁹ Erre lásd Giovanni Volpi, Arezzo püspökének beszámolóját a Bibbiena in Casentino-i hadifoglytáborról, ahol 1916. április 17-én csak négy (sic!) hadifoglyt talált. ASV Segr. Stato, Guerra, Fasc. 133, rubrica 244 H 2C, fol. 106–107., n. 15 917. Giovanni Volpi, Arezzo püspöke Gasparrinak 1916. április 18.

³⁰ A milánói érsek pl. a víztorónapi pasztorációs tevékenysége során 1918. június 16-án hadifoglyokkal is találkozott Brumanóban, viszont ezt nem tervezte be előre. A beszámolót lásd: RDM 1918/7. 195. o.

³¹ ASV Segr. Stato, Guerra, Fasc. 133, rubrica 244 H 2C, fol. 201., n. 81 986. Albino Pella, Casale Monferrato püspöke Gasparrinak 1918. október 10.; ASV Segr. Stato, Guerra, Fasc. 133, rubrica 244 H 2C, fol. 141–142., n. 81 986. Domenico Gasparr Lancia di Brolo, Monreale érseke Gasparrinak 1918. október 18.; ASV, Segr. Stato, Guerra, Fasc. 133, rubrica 244 H 2C, fol. 141–142., n. 82 225. Eduardo Brettoni, Reggio Emilia és Principe püspöke Gasparrinak 1918. október 10.

³² HL I. VH Rendezetlen, 4361. Gabányi Lajos feljegyzése.

³³ MNL OL K 73. Hadifogly osztály, 4. csomó, 28. tétel, 50 354. sz. Schlesinger Andor a Hadügyi Népbiztosság XIII. Csoportjának, 1919. június 7.

³⁴ Az asinarai drasztikus halálzási mutatók és a nem kellőképpen menedzselt válsághelyzet az olaszországi hadifoglykérdés egyik legjobban körülírt epizódjának számít. *Agnelli* 1961.; *Ferrari* 1929.; *Gorgolini* 2011.; *Margittai* 2014.; *Terranova – Ischia* 2017.; *Trova – Zichi* 2014.; *Ughi – Rubino* 2015.

A lehetséges panaszok között egyfajta „slágertermának” számított a genovai erődökben raboskodók helyzete, ahol a nyirkos levegő és a fűtetlen környezet valójában az ideálistól messze lévő lakhatási körülményeket eredményezett.³⁵ A világháború lezárásakor a veronai táborban uralkodó állapotok miatt még egy osztrák–olasz vizsgálóbizottság is szemlét tartott, ahogy a környező táborokban is,³⁶ viszont nem az összes egészségügyi problémagóc kapott nagy visszhangot. A Casale di Altamura-i táborban pusztító kiütéses tifuszciklus 1919 márciusában kezdődött, májusban kezdett el igazán tombolni és egészen 1920 tavaszáig elhúzódott. A fertőzés megtizedelte a táborban állomásozó körülbelül 4000 fős román légiót (1500-an betegedtek meg), de a többi osztrák–magyar hadifogoly közül is sokan meghaltak. A hivatalos nyilvántartás 584 halotról tud, akik közül 8 volt olasz katona, körülbelül 160 fő a román légióhoz tartozott és a többiek osztrák–magyarok voltak. Ez a lista viszont nem tartalmazza azt a körülbelül 50 halottat, akik még 1920 tavaszán veszítették életüket. A járvány kitörésének okait vissza lehetett vezetni a táborvezetés hibáira, ugyanis nem volt egészségügyi személyzet, a kevés rendelkezésre álló vizet minden nap az Acquaviva delle Fontiból érkező szállítmánnyal egészítették ki, és a barakkok higiéniai állapota sem volt elégséges. A kiütéses tifuszciklus az Avezzano-i táborban is kitört, ahol szintén tartózkodtak a román légióhoz tartozó hadifoglyok, de ott a jobb viszonyok és a gyorsabb reakció hamarabb véget vetett a terjedésnek. Ennek köszönhetően Avezzanóban „csak” 39-en haltak meg.³⁷ Ez volt asinarai után a legtöbb halálos áldozatot követelő járvány, mégse lett belőle nemzetközi incidens. Persze egy-egy járvány kitörését nem csak a figyelmetlen táborparancsnoknak lehetett felróni. A spanyolnátha ugyanúgy szedte az áldozatait a tisztán csehszlovák légiósokat tömörítő gallaratei,³⁸ valamint a nemzetiségileg meglehetősen vegyes vittoriai táborban is.³⁹

A kórházi ellátás alapesetben sem volt konfliktusoktól mentes. Spingardi altábornagy 1917. július 25-ei 27 499. számú körlevelét követően a kórházban ápolott hadifoglyoknak járó napidíjat eltörölték, mivel a Monarchiában nem kaptak ilyet az olasz hadifoglyok.⁴⁰ Az orvoságért már előtte is fizetni kellett, ezt csak a kórházban kapták ingyen a rászorulóknak,⁴¹ ahol csak a legszükségesebb vizsgálatokat végezték el, és amint lehetett, visszaküldték a táborba a hadifoglyot.⁴² Ez a sietség érthető volt, hiszen a rendelkezésre álló kórházi ágyak száma még az 1920-as és 1930-as években sem volt megfelelő, a szigeteken

³⁵ *Monticone* 2013. 178. o.; HL I. VH Rendezetlen, 4360. Az olasz Hadügyminisztérium szóbeli jegyzékének német fordítása a Spanyol Nagykövetségnek, 1917. április 29., 16 990/308. sz.; MNL OL K 73. 4. csomó, 28. tétel, 472. sz. Magyar Vöröskereszt az olaszországi hadifogly-hozzá tartozók egyesületének, 1919. május 2.

³⁶ Az 1919. február 6. és 8. közötti látogatásról lásd: AUSSME F-11, 115. 3. Ferrari tbk. 1919. február 16-ai 12 992. sz. jelentése, illetve a csatlománnyok.

³⁷ *Incampo* 1996. 8. o.; *Cappellano* 1996. 245. o.; *Macalini – Losardo* 1996. 117–131. o.

³⁸ Gallaratében a csehszlovák légió egy részét őrizték, a táborban nem tartózkodott más nemzetiségű hadifogly. 1918 decemberében egy fő, 1919-ben viszont már 41 személy került be a helyi egyházi halálozási anyakönyvbé, és szinte minden esetben a spanyolnátha volt a halál oka. ASDM Gallarate, Atti di morte 1918–1919.

³⁹ 1917 júniusa és 1920 februárja között 268-an haltak meg, nagyrésztük spanyolnáthában. 1918 volt a csúcspont, ekkor 125-en haltak meg. A vittoriai legénységi táborban magyar, lengyel, csehszlovák, dalmát-horvát-bosnyák-hercegovinai és egyéb, vagy ismeretlen nemzetiségű hadifoglyot őriztek. *Francione* 2015. 54. o.

⁴⁰ Spingardinak ezt az utasítást meg is kellett ismételnie, ugyanis nem mindenhol tartották be. AUSSME M-7, 6. 1. Spingardi 35 538. sz. körlevele, 1917. szeptember 14.

⁴¹ HL I. VH Rendezetlen, 4360. Telman Sándor feljegyzései; HL I. VH Rendezetlen, 4401. Szele György vallomása; HL I. VH Rendezetlen, 4403. Láng Gyula jelentése.

⁴² HL I. VH Rendezetlen, 4361. Mihálovics Iván László összefoglalója; HL I. VH Rendezetlen, 4401. Szele György vallomása.; *Juhász* 2019.

és Dél-Olaszországban pedig kifejezetten mostohák voltak a viszonyok.⁴³ A sokszor elégtelen infrastruktúra mellett a tisztaság terén is voltak különbségek. Ahogy a *Hadifogoly Magyarok Története* című monográfia megállapította, a piacenzai, genovai, alessandriai, Casale Monferrato-i kórházakkal nem volt gond, de bizonyos források szerint a palermói-ban tisztasági problémák merültek fel.⁴⁴ A palermói állapotok viszont nem biztos, hogy általánosak voltak. Az igencsak kritikusan fogalmazó Pael János⁴⁵ szerint ugyanis a Hotel de France-ban berendezett palermói Ospedale Militare Regina Elena nevű kórházban kiválóak voltak a körülmények és a koszt is jó volt.⁴⁶ Érdemes hangsúlyozni, hogy a hadifogoly minden esetben katonai létesítménybe került, de a katonai kórházak civil orvosokat is alkalmazhattak, a hadifoglyokat nem mindig ápolták katonák.

A megbetegedések lehetséges okai

Számos ok miatt kerülhetett kórházba a hadifogoly. Egyrészt a legénység a munka során szerezhetett sérüléseket, de ilyenkor volt a kötelező balesetbiztosítás, hiszen az olasz lakosságra vonatkozó szabályok közül Spingardi altábornagy ezt is kiterjesztette a hadifoglyokra.⁴⁷ Gyakoribb volt viszont a fronton szerzett sérülés, betegség, illetve valamelyik helyben szerzett kór elhatalmasodása. Mivel nem létezik olyan összesítő kimutatás, ami betegségtípusok alapján katalogizálta volna az összes hadifoglyot, így csak a fennmaradt iratok meglehetősen szubjektív elemzésére van lehetőség. Számos kimutatás készült viszont az egyes tábori kórházak betegeinek panaszáról. A 2., 6. és 12. hadtest egészségügyi felügyelete által összesített 1916 eleji adatok alapján három hadifogoly tuberkulózisban szenvedett, 44 embernek amputálni kellett valamelyik végtagját, 73-an pedig lőtt seb, vagy robbanás miatti sérüléstől szenvedtek.⁴⁸ Úgy tűnik, hogy a lövészárokban szerzett fizikai sérülések voltak többségben, viszont ezek az adatok csak a kórházi panaszokat mutatták, és egyik személy se halt bele a betegségébe. A hazatérő hadifoglyok beszámolóiban a malária, a kolera, a kiütéses tífusz és az elmebaj szerepelt jellegzetes betegségeként,⁴⁹ viszont ezekről se készült kimutatás. Amennyiben elfogadjuk, hogy az olasz polgári lakosság és a hadifoglyok életkörülményei hasonlóak voltak, a civil lakosságra vonatkozó mutatók alapján modellezni lehet, milyen volt ezen egészségügyi problémák elterjedése Olaszországban és az ott élő hadifoglyok között.

⁴³ 1936-ban Olaszországban az 1000 főre jutó átlagos kórházi ágyak száma 3,3 volt, viszont mint minden átlag, ennek sincs sok köze a valósághoz, ugyanis a calabriai 0,7-et nem lehetett összehasonlítani a ligúriai 6,4-gyel. Délen és a szigeteken az átlag 1,3, Közép-Olaszországban 4,62, északon pedig 6,26 volt. Az első világháború alatt ennél kissé rosszabbak voltak az állapotok, ugyanis 1923 után egy intenzív kórházfejlesztés vette kezdetét. *Vicarelli* 1997. 323. o.

⁴⁴ *Baja* 1930. 241. o.

⁴⁵ Hadifogoly volt, 1918 október végéig a m. kir. 10. honvéd nehéz tüzérezred századosa.

⁴⁶ HL I. VH Rendezetlen, 4403. Pael János jelentése.

⁴⁷ AUSSME M–7, 6, 1. Spingardi 9916. sz. körlevele, 1917. március 27.

⁴⁸ AUSSME F–11, 127, 4.

⁴⁹ HL I. VH Rendezetlen, 4360. Telman Sándor feljegyzései; uo. Gabányi Lajos feljegyzései; uo. Faragó László jelentése; HL I. VH Rendezetlen, 4361. Mihálovics Iván László összefoglalója; HL I. VH Rendezetlen, 4401. Schatz Róbert jelentése; HL I. VH Rendezetlen, 4402. HL I. VH Rendezetlen, 4402. Wiedniediesel Ernő jelentése; HL I. VH Rendezetlen, 4403. Láng Gyula jelentése.

Éves átlagban a fertőző betegségek okozta halálozási mutatók az alábbi módon alakultak Olaszországban, már ami a civil lakosságot illeti:⁵⁰

1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
32 744 fő	39 786 fő	49 862 fő	39 282 fő	314 762 fő	74 0373 fő	65 042 fő

1918-ban a spanyolnátha okozta a halálozás hirtelen megugrását, viszont a háború előtti szintet csak 1920-ra sikerült elérni, mert a himlő és a tífusz is szedte áldozatait a háború után.⁵¹ A spanyolnátha és a tífusz a hadifoglyokat is érintette, a himlő kevésbé, hiszen őket szisztematikusan beoltották.

A civil lakosság körében a kolera szinte alig volt jelen, de ha a hadsereg soraiban megfigyelt eseteket is számoljuk, illetve a Monarchiának az olasz csapatok által meghódított területén lakó civil áldozatokat is figyelembe vesszük, akkor már jelentős a veszteség. Ugyanakkor ez csökkenő tendenciát mutatott:⁵²

<i>A kolera áldozatai</i>				
	a civil olasz lakosság körében	az olasz hadsereg soraiban	a Monarchia volt területén lakó civil lakosság körében	összesen
1915	235	4278	255	4768
1916	11	94	–	105

Ki kell azonban emelni, hogy a hadifoglyok körében szinte csak a szerb hadifogságból érkezők kapták el a kolerát, és az olasz lakosságot se nagyon érintette a betegség, így ezt akár „import” fertőzésként is kezelhetjük.

Íme a halálozási adatok éves átlagolásban, már ami az influenzát, a maláriát, a tífuszt és a himlőt illeti:⁵³

	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
influenza	3359	4174	5919	3814	274 041	31 781	24 428
malária	2045	3835	5060	8407	11 477 ⁵⁴	6760	4223
hastífusz	6954	9467	10 831	9353	10 653	7659	9620
kiütéses tífusz	11	26	46	27	36	561	20
himlő	45	19	16	114	924	16 380	11 037

⁵⁰ Ezen kimutatás a tífusz különféle fajtái, a mocsárláz, a himlő, a bárányhimlő, a skarlát, a szamárköhögés, a diftéria, a krupp, az influenza, a kolera és a további bőrbetegségek áldozatainak összesítése. *Mortara* 1925. 209. o.

⁵¹ *Mortara* 1925. 209–210. o.

⁵² *Mortara* 1925. 212. o.

⁵³ *Mortara* 1925. 211–213. o.

⁵⁴ Kivételes jelleggel a hadifoglyok malária miatti elhalálzásáról fennmaradt egy adat, már ami 1917-et és 1918 első felét illeti: ekkor 366 dolgozó hadifogoly halt bele ebbe a betegségbe. ACS, PCM Prima Guerra Mondiale, 98. 1885. sz. A Hadügyminisztérium Hadifogoly Bizottsága a Főparancsnokság Hírszerző Osztályának. Róma, 1918. július 15.

A tuberkulózist és a felső légúti megbetegedéseket (léghurut, tüdőgyulladás stb.) külön tárgyalom:⁵⁵

	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920
tuberkulózis	51 959	57 342	61 050	62 167	73 944	62 249	58 124
felső légúti betegségek	122 543	135 092	145 719	129 872	249 245	121 841	127 230

Az adatsorokból kitűnik, hogy a kiütéses tífusz, illetve a kolera meglehetősen egyedi jelenségnek számított. A tuberkulózis, a felső légúti betegségek, illetve a járványok tekintetében a hastífusz és a malária konstans jellemzője volt az itáliai félszigetnek. A Casale di Altamura-i és avezzanói járvány viszont nem a hastífusz, hanem a kiütéses tífusz miatt tört ki, így a hadifoglyokra lecsapó betegség nem teljesen illeszkedett az olaszországi tendenciákba.

Az igazán jelentős járványszerű halálozási hullám a spanyolnátha megjelenésének köszönhető. Íme az országrészek szerinti lebontás az influenza áldozatairól:⁵⁶

<i>Influenza miatti elhalálozás éves átlagban abszolút értékekben</i>				
	<i>Észak-Olaszország</i>	<i>Közép-Olaszország</i>	<i>Dél-Olaszország</i>	<i>Szigetek</i>
1912–1917	1369	528	1566	650
1918	101 029	51 745	81 830	39437
1919	14 684	6616	7581	2900
1920	8960	5541	7033	2894

Ha mindezt megnézzük tartományi bontásban, akkor az 1 millió lakosra vetített arányok Szicília kivételével a dél-olaszországi egészségügyi rendszer hiányosságait is kirajzolják, ugyanis minél északabbra haladunk, annál kisebb az arányszám:⁵⁷

	<i>Tartományok</i>	<i>1918-ban influenza miatt meghaltak</i>		<i>Évi átlagban 1912–1917 között influenza miatt meghaltak 1 millió lakoshoz viszonyítva</i>
		<i>Abszolút értékben</i>	<i>1 millió lakoshoz viszonyítva</i>	
Észak	Piemont	22 101	5597	78
	Ligúria	8274	6895	74
	Lombardia	36 653	7480	92
	Veneto ⁵⁸	14 591	5031	89

⁵⁵ Mortara 1925. 215., 220. o.

⁵⁶ Mortara 1925. 263. o.

⁵⁷ Mortara 1925. 260. o.

⁵⁸ A táblázat nem tartalmazza a caporettoi áttörés után elveszített területek adatait.

	Tartományok	1918-ban influenza miatt meghaltak		Évi átlagban 1912–1917 között influenza miatt meghaltak 1 millió lakoshoz viszonyítva
		Abszolút értékben	1 millió lakoshoz viszonyít	
Közép	Emília-Romagna	19 410	6932	75
	Toscana	21 485	7957	62
	Marche	8234	7485	105
	Umbria	5234	7607	123
	Lazio	16 701	11 929	107
Dél	Abbruzzo	13 659	9756	160
	Campania	27 211	8003	129
	Puglia	20 339	9245	187
	Basilicata	5005	11 122	292
	Calabria	15 616	10 770	203
Szigetek	Szicília	29 966	7684	114
	Szardínia	9471	11 142	246

Szicília adatai nem illeszkednek a „délen minden rossz” jellegű egyszerűsítő képletbe. Az eltérésre viszont csupán annyi magyarázatot találtak a téma kutatói, hogy a korábbi influenza-jellegű megbetegedések aránya is hasonlított, vagyis a spanyolnátha már egy korábbi sémát követve volt, ahol több halálos áldozatot követelt, volt, ahol kevesebbet. A „korábbi minta” kialakulásának indokát pedig nem sikerült fellelni.⁵⁹

A hadifoglyokat sújtó pszichés betegségek kapcsán még kevesebb rendszerező adatunk van, itt csak az általános jellemzőket lehet felvázolni. Ez azért is nehéz téma, mert a frissen létrejövő pszichológia találkozott az értelmi zavarok gyógyításával foglalkozó intézmények reformjával, amely Olaszországot közvetlenül az első világháború előestéjén érte el.⁶⁰ Ennek jegyében a hadifoglyok pszichés problémáival foglalkozó egyik első átfogó munka 1918-ban jelent meg Zürichben, melynek címe: *Die Stacheldraht-krankheit: beiträge zur psychologie des kriegsgefangenen*. A szerző egy svájci orvos volt, Adolf Lucas Vischer, akinek művét szinte azonnal lefordították számos nyelvre. Az olasz változatot egy volt németországi olasz hadifogoly, Ettore Lo Gatto készítette el közvetlenül hazatérése után, és a könyv 1919-ben már meg is jelent Nápolyban. Ez egy orvosi összefoglaló volt az érdeklődőknek; megmagyarázta, milyen jellegű problémákat okozhatott a hadifogság, illetve végigvette ennek okait. Az összezárttság, az unalom, az állandó felügyelet, a monoton tevékenység, a kevés mozgás, a szexuális élet hiánya, a családtól való elzártság mind szerepelt közöttük. A nemzetközi egyezményeket is felhasználta a szerző: hangsúlyozta, hogy a Németország és Anglia közötti hágai hadifogoly egyezmény beteg-

⁵⁹ Mortara 1925. 260–262. o.

⁶⁰ Vicarelli 1997. 200–203. o.

séggel foglalkozó részének 4. paragrafusa is említette a „hadifogoly betegséget” (barbed wire disease).⁶¹ Adolf Lucas Vischer egy új dologra tapintott rá egy eleve új témán belül, hiszen már maga a háború is komoly próbatétel elé állította a szakembereket, és a hadifogoly lét pszichés következményeivel a korabeli pszichológusok is akkor szembesültek először. Sajnos a novum feltérképezése nem társult statisztikákkal, összegzésekkel, így utólag lehetetlenség megállapítani, hány hadifogoly került elmeegógyintézetbe, és arra nézve is csak találgathatunk, hogy milyen jellegű pszichés elváltozások voltak a gyakoriak. Annyit tudunk csak, hogy az olasz pszichiáter gárda hiányos volt: a hadbalépéskor 40 főt alkalmazott a hadsereg, és további 100 szakember dolgozott a fronttól távol. Az Udine melletti San Giorgio di Nogaróban így 1916-ban beindítottak egy tábori egyetemet, hogy pótolják a hiányzó szakembereket. A pszichiátriai gondozók viszont ekkorra már országshatáron túl is jelen voltak, hiszen a 69 megyéből 47-ben működött egy.⁶² Az olasz szakemberek elsősorban saját katonáik kezelésére összpontosítottak,⁶³ és a legkülönbözőbb eljárásokkal kísérleteztek, hogy meggyógyítsák őket. Az ő esetükben ez viszont a frontra történő visszaküldés érdekében történt, míg az ápolás alá kerülő hadifoglyok esetében nem volt ilyen kényszer. Utóbbiakat több intézmény is fogadta, például az aversai elmeegógyintézet, melyek kapcsán több hadifogoly neve ismert.⁶⁴ A szakemberek csak azokkal foglalkoztak, akik elmeegógyintézetbe kerültek, a táborokba nem jártak ki, így a depressziós tünetek súlyosbodásából következő öngyilkosságok szakmai alapon történő megelőzésére esély sem volt.⁶⁵ Volt aki valóban megőrült, volt aki viszont csak tettette: Brock Oszkár például így térhetett haza.⁶⁶ Egy másik nem klasszikus értelemben vett örülés a vallási fanatizmus volt: Kukuljevič Józsefet ennek könyveltette el a cittaducalei tábor parancsnoka, és így térhetett haza csererokkantként.⁶⁷ Az osztrák–magyar⁶⁸ és az olasz

⁶¹ Vischer 1919. 41. o.

⁶² Bianchi 2001. 226. o.

⁶³ A hadifoglyok pszichés problémáinak kutatásában a német pszichológusok jártak az élen. A kérdésről lásd az 1916. szeptemberi müncheni konferencia bemutatását, amelyen közel 300 pszichiáter és neurológus vett részt a Német Pszichiátriai Egyesület és a Német Neurológiai Társulat szervezésében. Lerner 2001. 163–167. o.

⁶⁴ Például Mesta Istváné, akinek a depresszióból fejlődött ki a zavarodott elmeállapota. ACS, PS Internati e prigionieri di guerra, 1311. Mesta István. Sansone Diodato Terra di Lavoro-i prefektus a Belügyminisztérium Belbiztonsági Főigazgatóságának, 1917. május 9., 9223. sz.; A cassinói hadifogolytáborban a nemzetiségi alapon történő megosztás botrányhoz és hadbírósi eljáráshoz vezetett. Az ezzel járó feszültség miatt az ítélet kihirdetésekor az egyik érintettet, Resulbegovic főhadnagyot már az aversai örültek házában ápolták. ASV, Segr. Stato, Guerra, Fasc. 134, rubrica 244 H 2C, fol. 3–4., n. 68 680. Filipponi ellentengernagy Orlandónak, 1918. július 13.; Valakinek nem Aversa jelentette a végállomást. Otto Denzer hadnagyot 1919. március 29-ével küldték Aversából Calciba felülvizsgálatra, ahol megerősítették, hogy egy „veszélyes örült”, így 1919. április 8-ával a volterrai örültek házába kapott beutalót. ASAOUP, MFN, 4137. Eugenio La Pegna orvos ezredes, a X. és XI. hadtest aversai katonai elmeegógyintézetének igazgatója a Calci-i Katonai Tartalék Katonai Kórház Vezetőségének, 1919. március 29., 1407. sz. és csatolva Denzer hadnagy személyi lapja; uo. Enrico Tellini, a livornói katonai körzet vezérkari főnöke a Calci-i Katonai Kórház Vezetőségének, 1919. április 8., 4875. sz.

⁶⁵ Lásd Kató István öngyilkosságáról a jelentést: ACS, PS Internati e Prigionieri di guerra, 1310. Kató István, 12 100.1.12. Riccardo Luaidi cataniai prefektus a Belügyminisztérium Belbiztonsági Főigazgatóságának, 1916. május 5., 1349. sz.

⁶⁶ HL I. VH Rendezetlen, 4361. Brock Oszkár jelentése.; Brock Oszkár szakaszvezető százados.

⁶⁷ HL I. VH Rendezetlen, 4361. Kukuljevič József feleletei.; Kukuljevič József népfelkelő főhadnagy állatorvos.

⁶⁸ ASV Segr. Stato, Guerra, Fasc. 37, rubrica 37, 38; rubrica 244 B. 5, fol. 183., n. 41866. Ferdinando Parvlikonoki (?) Valfrè di Bonzo bécsi nunciussnak, 1917. szeptember 4. A nunciussnak egy Milánóból írt levelet továbbítottak, amely azt esetelte, hogy miként lehet mesterségesen előidézni a hazatérést és állítólag mások is hazatérhettek így.

hatóságok⁶⁹ is tisztában voltak azzal, hogy többen csak megjátszották a tüneteket, így merült fel az igény, hogy egy helyen, a calci-i kórházban hivatalosan állapítsák meg: elegendő-e a hadifogoly a kicserélés feltételeinek vagy sem, melyek meglehetősen szigorúak voltak. A legénység esetében legalább egynek kellett teljesülnie az alábbi feltételek közül:

1. egy, vagy több végtag elvesztése (legalább a láb, vagy kézfej elvesztése);
2. izületmerevedés, gyógyíthatatlan bénulás, sorvadás, izomrövidülés, álzület, súlyos mozgási nehézséget okozó gerincsérülés;
3. gyógyíthatatlan és a sérülés helye, vagy kiterjedése miatt súlyos bénulás;
4. súlyos következményekkel járó agykárosodás (féloldali bénulás, vagy az agyi funkciók megváltozása);
5. a gerincvelő súlyos következményekkel járó sérülése (kétoldali bénulás az alsó végtagokon, vagy más bénulás);
6. mindkét szem használatának elvesztése (vaktság);
7. az arc súlyos károsodása, a szájüreg súlyos sebesülése;
8. sebesülést követő súlyos általános gyengeség;
9. előrehaladott tuberkulózis;
10. más belső baj okozta általános gyengeség;
11. gyógyíthatatlan agyi betegségek.

A tiszték és tiszthelyettesek esetében az alábbi volt a feltétel:

1. egy végtag teljes, vagy részleges elvesztése;
2. súlyos következményekkel járó agykárosodás (féloldali bénulás, vagy az agyi funkciók megváltozása);
3. a gerincvelő súlyos következményekkel járó sérülése (kétoldali bénulás az alsó végtagokon, vagy más bénulás);
4. mindkét szem használatának elvesztése;
5. sebesülést követő súlyos általános gyengeség;
6. előrehaladott tuberkulózis;
7. más belső baj okozta általános gyengeség;
8. gyógyíthatatlan agyi betegségek.⁷⁰

A calci-i kórház a nagybetegek cseréjének egyik fontos állomása

A szigorú feltételekkel az olasz hatóságok azt kívánták elérni, hogy a hadifogoly a hazatérés után semmilyen formában se vehessen részt az ellenség háborús erőfeszítésében. Habár a csere-rokkantak utolsó gyűjtőtábora a svájci határ szomszédságában, a comói S. Abbondio kórházban volt, az olasz hatóságoknak szükségük volt egy közbülső állomásra, ahol lehetőleg egységes szempontrendszer figyelembe vételével lehetett megállapítani, hogy a hadifogoly tényleg nagybeteg-e, avagy sem. Az ellenőrző feladatkört a calci-i karthauzi kolostorban működő kórházra bízta. A hadifogolytáborok gyengélke-

⁶⁹ Szöllősy részletesen leírja a calci-i felülvizsgálatra váró hadifoglyok színlelését. Szöllősy 1925. 98–99. o.

⁷⁰ SSSRSAS AA. EE. SS., Stati Ecclesiastici 1402, 537. Vittorio Alfieri, a Szárazföldi Erők főhadbiztosának átirata a Vezérkarfőnökségnek, 1916. február 21., 11 200. sz. Ez Vittorio Alfieri 1916. február 15-ei, 10 900. sz. körlevelének a pontosítása. A körlevél lelőhelye: AUSSME E-7, 45, 407.; illetve SSSRSAS AA. EE. SS., Stati Ecclesiastici 1402, 537.

dőről nagyon kevés anyag maradt fenn,⁷¹ így külön szerencse, hogy a calci-i járványkórházzal egy külön kutatócsoport is foglalkozott,⁷² és alapos munkájukkal jelentősen segítették e tanulmány megírását is.

A Calci községben található kolostor egyike volt azon egyházi intézményeknek, amelyek a világháború során katonai jellegű feladatkört töltöttek be. Calci azért tűnt ki ezen kolostorok közül, mert műemléki védeltséget élvezett és aktívan lakták. Háborús szerepvállalása nem a hadifoglyokkal kezdődött. 1915. január és május között a 32. tábori tüzezrezred laktanyájává „alakították”, 1915 októberétől 1916 decemberéig olasz katonákat fogadott mint tartalék kórház, hogy 1916 januárjától 1919 decemberéig az osztrák–magyar hadifoglyok lakják.⁷³ Nem sikerült megindokolni, miért kerültek ide hadifoglyok, de valószínűleg az egészséges környezet, a jó levegő, a pisai kórházi infrastruktúrához való közelség, az elszigetelt, de a Tírrén-tenger partján futó fő vasúti vonalról kisebb kitérővel megközelíthető pozíciója is kedvezően befolyásolhatta a döntést. A helyiek 1916. december 26-án a sajtóból tudták meg, hogy hadifoglyok érkeznek az apátságba,⁷⁴ és egy 1917. május 14-ei megállapodás⁷⁵ írta elő, hogy a calci-i apátságban működő kórház a cserére alkalmas hadifoglyok gyűjtőhelyévé váljon. A hadifogly kórház 1917. január 6-ától működött,⁷⁶ és a hely első hadifogly halottja ezt az egyezményt már meg sem élte: a 45 éves Mádi János 1917. január 22-én halálozott el.⁷⁷ 187 sorstársa követte: 30-an 1917-ben, 70-en 1918-ban és 88-an 1919-ben, mindannyian Calci község temetőjében nyugszanak egy csontkamrában. 5 bosnyák, 18 cseh és csehszlovák, 3 dalmát, 1 isztriai, 1 olasz, 23 jugoszláv, 21 lengyel, 12 román, 11 rutén, 51 német és osztrák, 1 ukrán, 39 magyar, és 2 nemzetiségi megjelölés nélküli személyről van szó. A halálozás okai között elenyésző kisebbséget alkottak a sebesülések és a csonkolások szövődményei (10%). A halál okaként sokszor nem valamilyen betegséget, hanem ennek tünetét jelölték meg, de a kimutatásokból a fertőző betegségek magas aránya tűnik ki: a halálesetek 20%-a tuberkulózis, 17%-a malária, 12%-a tüdőbetegség, 8%-a bélhurut és 7%-a tífusz miatt következett be. Egy ember agyhártyagyulladás miatt halt meg, de szerencsére hamar felismerték a tüneteket, ily módon elkülönítésével megakadályozták a fertőzés tovább terjedését.⁷⁸ Ezek a számok is jelzik a különbséget a frontközeli kórházak és a háttérvidéki kórházak között, hiszen az amputációt és a sebesülés miatti kezeléseket főleg az előbbieken végezték, míg az utóbbiaknál inkább a fertőző betegségeket kellett gyógyítani.

⁷¹ Az aquilai hadifoglytábor egyike az üdítő kivételeknek. *Takács* 2018.

⁷² Az Antonella Gioli vezette kutatás a calci-i apátság, mint műemlék hasznosítási módjait járta körbe. A projektben több egyetem működött közre, az Oktatás-, Felsőoktatás- és Kutatásügyi Minisztérium támogatta. A részleteket lásd az alábbi linken: <http://lavitadelleopere.com/it/la-certosa-di-calci-nella-grande-guerra/> (A letöltés időpontja: 2019. augusztus 28.)

⁷³ *Gioli* 2015. 11. o.

⁷⁴ *Gioli* 2015. 27. o.

⁷⁵ A megállapodás egy szokványos szerződési forma volt, ugyanis a hadsereg kapacitását már pár hónappal a hadbalépés után meghaladták az egészségügyi szükségletek, így a pisai kórház-hálózatot is be kellett vonni a rendszerbe. A fenti egyezés csupán egy volt a sok közül. *Branaccio* 2015. 75. o.

⁷⁶ ASDPi FM UM S5, Repertori, 4. Giuseppe Guagli calci-i káplán iktatószám nélküli emlékirata Maffi bíboros pisai érseknek, 1917. február 19.

⁷⁷ *Gioli* 2015. 29. o.

⁷⁸ SSDD Calci Atti di morte.; *Branaccio* 2015. 74., 76. o. A halálozás okait vö. a 48. lábujjzet kapcsán felsoroltakkal!

Az 1917. májusi megállapodás eredetileg 530 hadifogolyról szólt, akik közül 300 sebesült, 200 beteg⁷⁹ és 30 tiszti helyet irányoztak elő. 1917. június 23-án 376 hadifogoly tartózkodott Calciban (ebből 48 tiszt), augusztus 1-jén pedig 430-ra nőtt a létszám. 1918. március utolsó hetében ez már 658 főt jelentett, míg az 1919. február elsején regisztrált 276 fő a hónap végére 1028-ra nőtt. Mivel a kolostor befogadóképességét 600 főben határozták meg, sokuknak ágya se volt, így a földön, szalmán kellett feküdniük.⁸⁰ A zsúfoltság miatt a kórház vezetője kérte, hogy a pisai vasútállomás mellett is elhelyezhessenek hadifoglyokat, de ezt nem engedélyezte a livornói katonai körzet parancsnoksága.⁸¹ Calciban a légénység mellett vegyesen tartózkodtak tisztek és tiszthelyettesek, és az Spingardi-féle szabályozás szerint a tiszteknek járó megkülönböztetett bánásmódot végül a legnagyobb zsúfoltság esetén is sikerült biztosítani. A tisztek privilégiumai arra viszont már nem terjedtek ki, hogy kirándulhassanak és megtekinthessék a pisai csodák kertjében a ferde tornyot, a székesegyházat és a keresztlő kápolnát. Szöllősy Aladár visszaemlékezésében meg is jegyezte, hogy ezek látszódtak a kolostorból.⁸² A kirándulás lehetőségének megtagadását a hatóságoknak a hadifoglyok szökésétől való meglehetősen racionális félelmére és a lakossággal ápolat kapcsolatok mérséklésének vágyára lehetett visszavezetni. Mindez indokoltnak is tűnik, hiszen a pisai közkórházban ápolat hadifoglyoknak sikerült az egyik alkalmazott útján leveleket kicsempészniük és kapcsolatot ápolniuk kétes figurákkal.⁸³

Annak ellenére, hogy a hadifoglyok nem mozdulhattak ki, még 1917 nyarán is érkezett arra vonatkozó kérelem, hogy a Touring Club Italiano pisai részlege meglátogathassa a műemléket. Ez volt a cezúra, korábban ugyanis a látogatás lehetséges volt.⁸⁴ A karthauzi közösség is egészen sokáig zavartalanul használhatta a nagy kerengőt, amit 1917 novemberétől nem a katonákkal és a hadifoglyokkal, hanem a caporettói áttörés miatt elmenekült, és a pisai érsek közbenjárásának köszönhetően Calciba menekített tolmeczói lakossággal kellett megosztania. Őket már megelőzték a velencei galériák és múzeumok őreinek családjai, akiket az Oktatásügyi Minisztérium költöztetett be. A hadifoglytábor parancsnoka megpróbálta adminisztratív eszközökkel elérni, hogy utóbbiak maguktól távozzanak, de az utolsó család 1919 márciusában még mindig Calciban tartózkodott annak ellenére, hogy a táborparancsnok február 17-ével még az elektromos áramot is

⁷⁹ 1917 januárjában meg vegyes kórházban gondolkodott az egészségügyi igazgatóság, így a 200 sebesült at olasz hadsereg sebesültjeit takarta volna. A májusi szerződéskötés során viszont ez már csak esetleges olasz ágyként, és ténylegesen a hadifoglyok számára fenntartott helyként rögzült. ASAOUN MFN 4137. Hadügyminisztérium I. Egészségügyi Részlege a Firenzeni Katonai Egészségügyi Igazgatóságnak, 1917. január 31., 471/53. sz.

⁸⁰ *Brancaccio* 2015. 71–72. o.; *Gioli* 2015. 32–33., 40. o.

⁸¹ ASAOUN MFN 4137. Bertacchi vezérőrnagy, a livornói katonai körzet parancsnoka a Calci-i Tartalék Kórház vezetőségének, 1918. március 29., 3353. sz. Ennek ellenére tartózkodott Calciba küldött, és kivizsgálásra váró hadifogly Pisában. Erre lásd ASAOUN MNF 4127. Jakab Jenő főhadnagy keltezés és iktatószám nélküli táviratát a római Központi Hadifogly Bizottságnak (valószínűleg a Spingardi-féle Hadifoglyügyi Bizottságot értette ezalatt), amelyben elpanaszolta, hogy már két hete Pisában tartózkodott, de Calciba se jutott el, és különleges kezelését se kezdték el, így sürgős intézkedést kért.

⁸² *Gioli* 2015. 29. o.; *Szöllősy* 1925. 98. o. Szöllősy Aladár a 32. népfelkelő gyalogezred tisztje, szerbiai hadifogly, akit átvettek az olaszok. Csererokkantként térhetett haza.

⁸³ ASAOUN MFN 4138. Giovanni Dho dandártábornok, a Pisai Katonai Városparancsnokság parancsnoka a Pisai Kórházi Igazgatóságnak, 1919. július 31., 2096. sz.

⁸⁴ *Gioli* 2015. 32. o. 1914–15-ben összesen 2899 fizetős látogatója volt a kolostornak, akik 1449,5 líra bevételt eredményeztek, miközben 1915-ben már a katonaság is jelen volt Calciban. *Lerda* 2015. 97. o.

kikötette a lakásukból.⁸⁵ A kórház vezetőségének a calci-i lakossággal is meggyűlt a baja, mivel azok ellenezték, hogy Calci ténylegesen járványkórházzá változzon. A táborparancsnokot 1918. június 22-én tájékoztatta a Hadügyminisztérium, hogy tuberkulózisos betegekre is számíthat: július 8-án már több, mint 30 tartózkodott belőlük a kolostorban. Calci képviselő-testülete június 27-én tiltakozott, július elejére már a helyi sajtó is betársult, hiszen a fertőzéstől nem lehetett volna hatékonyan megszabadítani a beteg hadifoglyok által használt helységeket, hacsak nem kívánták károsítani a falfestményeket. Július 7-én a Hadügyminisztérium végül visszakozott, és „ideiglenes jelleggel” felfüggesztette további tuberkulózisos hadifoglyok Calciba szállítását.⁸⁶ Ettől függetlenül július 24-én még érkezett Palermóból további 29 fő, így a teljes létszám ekkor 51 tuberkulózisos személyből állt.⁸⁷ Az annyira rettegett járvány 1919 áprilisában tört ki, amikor a kiütéses tifusz elkezdte szedni áldozatait. A kolostort karantén alá helyezték, és ez volt az az utolsó csepp, amit követően a calci-i lakosság már végképp szabadulni akart a kolostorba települt „idegenektől”, legyenek azok katonák, hadifoglyok vagy menekültek.⁸⁸ A járványt sikerült megfékezni, pár hónap után tovább folytatódott a hadifoglyok hazaküldése, és 1919 decemberére ténylegesen ki is ürítették a kolostort.⁸⁹

Egyes visszaemlékezésekkel szemben⁹⁰ Calciban nem a tiszteknek kellett gondoskodni a fűtésről, ugyanis ebben az esetben azt nem kincstári pénzen kellett volna megjavítani, hogy a kolostor lakói ne szenvedjenek a hidegtől télen.⁹¹ A Slavko Ivanetic korábban említett visszaemlékezése némi túlzással ugyan, de rátapintott a lényegre, amikor a fürdőkre panaszkodott, ugyanis 600 főre nyolc mosóteknő jutott tisztálkodás céljára.⁹² Ezeket a problémákat leszámítva a karbantartás meglehetősen hatékony volt, mert a vezetőség a problémák felmerülését követően azonnal intézkedett, és a fürdő kapcsán is egy megoldást kereső jelentés alapján derült fény.⁹³ A helyi kórház-igazgatóság mellett a Szentcsék is figyelmesen követte a helyi eseményeket. Az amúgy is aktív pisai érseket külön felkérték, hogy látogassa meg a hadifoglyokat.⁹⁴ Köszönet nem lett belőle: Maffi bitoros 1918 októberében korábban Calciban tomboló gócos tüdőgyulladásra fajuló influenzajárványról, félelmetes halálözökléről, illetve orvos és gyógyszerhiányról szá-

⁸⁵ *Gioli* 2015. 38–39. o.

⁸⁶ Ezt a tiltást többször is megerősítették: AUSSME E–7, 45, 407. Zaccone főfelügyelő távirata az 1., 3., 4., 6., 9. hadsereg felügyelőségének, illetve a milánói és bolognai Katonai Egészségügyi Igazgatóságnak, 1918. december 30.; 102183S.M. sz., miszerint azon hadifogly tiszteteket és katonákat, akiknek megállapították, hogy tüdőbajuk van, azonnal a comói S. Abbondio kórházba kell szállítani (vagyis ki kell hagyni Calcit). Nem ez volt az egyedüli tiltás. 1919 márciusában például malária veszély miatt az alessandriai és genovai hadifoglytáborokba tiltották meg a felgyógyult betegek visszaszállítását. ASAOU, MFN, 4179. A Firenzeni Katonai Egészségügyi Igazgatóság a Firenzeni, Livornói, Arezzói, Cortonai, Pistoiai, Pratói, Viareggioi, Luccai, Sienai, Orbetellói, Montecatini, Pisai, Grossetói Kerületi Felügyelőségeknek, 1919. március 14., 5471/3B sz.

⁸⁷ *Gioli* 2015. 36–37. o.

⁸⁸ *Gioli* 2015. 41. o.

⁸⁹ *Branaccio* 2015. 73. o.

⁹⁰ SSSRSAS AA. EE. SS. Stati Ecclesiastici 1390, 525, fol. 60–64. Valfrè di Bonzo Gasparriának, 1918. május 22., 7731/67 667. sz. Csatolva küldi Slavko Ivanetic volt olaszországi hadifogly beszámolóját.

⁹¹ ASAOU MFN 4137. A Calci-i Kórház igazgatója a Pisai Kórházi Igazgatóságnak, 1918. október 4., 3309. sz.

⁹² ASAOU, MNF, 4137. A Calci-i Kórház igazgatója a Pisai Kórházi Igazgatóságnak, 1918. február 27., 106. sz.

⁹³ Lásd például a latrinák miatti levelezést: ASAOU MFN 4137. A Calci-i Kórház igazgatója a Pisai Kórházi Igazgatóságnak, 1918. július 28., 2029. sz.

⁹⁴ ASDPi FM UM S5, Repertori, 4. Gasparri Maffinak, 1918. szeptember 31., 81 986. sz.

molt be.⁹⁵ Ebből akkora botrány lett, hogy vizsgálatot indítottak. A helyzet szerencsére hamar rendeződött, az érsek november 18-ai jelentésében már lezárt tényként emlegette a vizsgálatot, rendezettnek találta a calci-i állapotokat, a kórház vezetőségével ápoló viszonyát viszont fagyosnak minősítette.⁹⁶

A fenntartás a livornói katonai körzet feladata volt: őket terhelte a Pisa–Calci közötti szállítás, az étkeztetés, a hadifoglyok és a katonák zsoldja, illetve a személyzet és az orvosok fizetése. Ez természetesen súrlódásokhoz vezetett, hiszen az előre megállapított keretösszegekből nem mindig sikerült kigazdálkodni a költségeket. Ráadásul a kórháznak váratlan kiadásai is voltak, amikor a hadifoglyok a szükséges felszerelés és ruhaneműk nélkül érkeztek Calciba, így mindezt pótolni kellett.⁹⁷ A kórháznak az élelmiszer-ellátmány adagolásakor is alkalmazkodnia kellett a felsőbb elvárásokhoz (az élelmiszer-ellátás jelentette a legnagyobb kiadást). Az 1917. májusi szerződés szerint az alábbi fejadagokat lehetett kiosztani.⁹⁸

Egész adag	3/4 adag	1/2 adag	1/4 adag
500 g kenyér	375 g kenyér	250 g kenyér	125 g kenyér
+ egy-egy adag leves, vagy tej			

1918 májusától minden betegnek fél diétának megfelelő ételt kellett kapnia: 250 gramm kenyeret alapból, munkavégzés esetén pedig 400 grammot; heti három heringet a korábbi kettő helyett, de a heringekkel a húst, a hüvelyesekből vagy a zöldségből készült levest, illetve négy adagnyi sajtot helyettesítették. A tej helyett pedig tejpor járt.⁹⁹ Összehasonlítási alapként íme a táborokban őrzött, illetve a nem Calciban dolgozó hadifoglyok ellátmányára vonatkozó hivatalos táblázat:¹⁰⁰

⁹⁵ ASDPi FM UM S5, Repertori, 4. Maffi iktatószám nélküli jelentése Gasparrinak, 1918. október 23.

⁹⁶ ASV Segr. Stato, Guerra, Fasc. 134, rubrica 244 H 2C, fol. 117-118., n. 83829. Pietro Maffi, Pisa bíboros érseke Gasparrinak, 1918. november 18. Ugyanezt lásd másolatban ASDPi FM UM S5, Repertori, 4. Ezen jelentés csatolmányában találjuk az egyedüli névsorral ellátott jelenléti ívet, ugyanis a calci-i kórház igazgatója olyan készséges volt a vizsgálatot követően, hogy még ezt is elküldte Maffinak. A kórházban 1918. november 7-étől ápoltak listája alapján nyolcan voltak súlyos betegek, 18-an csonkolás miatt tartózkodtak Calciban, ketten voltak vakok, tuberkulózisban pedig 12-en szenvedtek. Velük együtt 1918. november 7-étől 35 tisztet és 354 közkatonát ápoltak a kolostorban.

⁹⁷ Az ezzel kapcsolatos vég nélküli perlekedést lásd az ASAOUP MFN 4137. csomóban.

⁹⁸ ASAOUP MFN 4137. A Pisai Kórházi Igazgatóság Calci-i Kórház igazgatójának, 1919. március 15., 2104. sz.

⁹⁹ *Branaccio* 2015. 72–73. o.

¹⁰⁰ *Giuffrifa – Pietra* 1936. 324. o. Összehasonlítási alapként Schlesinger Andor Cassinóban volt hadifogoly 1919. november 18-tól 1919. március 13-ig, a beszámolója alapján az alábbi volt a menü: reggel semmi, délután 10 dkg rizs paradicsom konzervvel, néha van benne káposztalevél, bab és burgonya, este kétszer hetente 10 dkg sós hering konzerv, kétszer 14 dkg dél-amerikai sózott hús csonttal, kétszer 10 dkg húskonzerv, egyszer 8 dkg bab. Naponta 25 dkg kenyér. MNL OL K 73. Hadifogoly osztály, 4. csomó, 28. tétel, 50 354. sz. Schlesinger Andor a Hadügyi Népbiztonság XIII. csoportjának, 1919. június 7.

Az olaszországi hadifoglyok ellátmánya grammban								
	kenyér	friss hús	tőkehal	főtt marhahús	hering	tészta	rizs	
1918. május első felében	600	200 (a) *5	150 (a) *2	100 (a) *2	1 (a) *2	200 ¹⁰¹ (b) *2	120 ¹⁰² (b) *3	Végig 20 g só és 1 g vegyes ízesítés
munkát végzők (1918 májusa)	400 (=)	200 (a)	150 (a)	100 (a)	1 (a)	200 (b)	120 (b)	
munkát nem végzők (1918 májusa)	250 (=)	200 (a)	150 (a)	100 (a)	1 (a)	200 (b)	120 (b)	
munkát nem végzők (1918 októbere)	250	150 (a)	150 (a)	100 (a)	1 ¹⁰³ (a)	100 (b)	100 (b)	
munkát végzők (1918 novembere)	400	150 (a) *3	150 (a)	100 (a)	1 (a)	100 (b)	100 (b)	
Munkát nem végzők (1918 novembere)	250	150 (a) *3	150 (a) *4	100 (a)	1 (a)	100 ¹⁰⁴ (b)	100 ¹⁰⁵ (b)	
Az azonos sorban található, hasonló betűvel megjelölt ételek közül csak az egyiket kellett adni. Az * jelzés melletti szám jelöli, hogy egy héten hány alkalommal adták. Az (=) jelzés az olasz civil lakosság megfelelő kategóriájának a fejadagjával volt egyenértékű.								

Itt pedig a hátországi feladatokat végző olasz csapatok ételmiszer-ellátmányi kerete található:¹⁰⁶

<i>Mikor állt be változás?</i>	Kenyér (gr)	Pörkölt kávé (gr)	Cukor (gr)	Végig változatlan
1915 májusa	700	10	15	200 g hús, 200 g tészta, 12 g oldalas, 12 g paradicsom-kivonat, 20 g só, 0,5 g fűszer, 10 g hagyma, 25 cl bor, 40 g sajt.
1916 novembere	700	10	15	
1916 decembere	600	10	15	
1917 januárja	600	8	10	
1918 novembere	600	8	10	

¹⁰¹ Ez 150 g tésztát takart 50 g száraz hüvellyessel.

¹⁰² Ehhez járt még 50 g hüvelyes vagy 100 g burgonya, esetleg 150 g zöldség.

¹⁰³ A heti öt marhahús egyikét váltotta kis a heti egy hering.

¹⁰⁴ A heringosztás napján ez 200 g volt.

¹⁰⁵ A heringosztás napján ez 200 g volt.

¹⁰⁶ *Giuffrifa – Pietra* 1936. 323. o.

A Calciban tapasztalt ellátmánycsökkenés tehát pár hónapos csúszással a többi olaszországi hadifoglyot is érintette. Ez már annak volt a jele, hogy az olasz hadvezetőség elkezdte csökkenteni az addig nagyjából a hátszági szolgálatot teljesítő csapatok ellátmányával egyező szintet, ami számos hadifogolyban felerősítette az „éhezünk” jellegű érzést, és még kívánatosabbá tette a hazatérést lehetővé tevő nagybetegek cseréjét. Azt persze kellemetlen meglepetésként tapasztalhatták az így hazatérők, hogy a különféle ellátásbéli gondok miatt a Monarchián belüli állapotok az olaszországinál sokkal rosszabbak voltak, de legalább hazatérhettek. Íme a számadatok arról, hogy mikor, hányan és milyen arányban mondhattak búcsút a hadifogolylétnek.¹⁰⁷

<i>A csere</i>		<i>A Monarchia által visszaküldött olasz hadifoglyok</i>			<i>Szerb tiszték</i>	<i>Olasz területről hazatérő osztrák–magyar hadifoglyok</i>		
száma	időpontja	tisztek	legénység	összesen		tisztek	legénység	összesen
1.	1916. 11. 30.	11	300	311	27	1	182	183
2.	1917. 01. 21.	17	321	338	10	8	249	257
3.	1917. 03. 11.	34	268	302	7	11	350	361
4.	1917. 05. 11.	27	295	322	18	20	191	211
5.	1917. 06. 12.	48	270	318	27	25	240	265
6.	1917. 07. 06.	6	300	306	30	48	188	236
7.	1917. 08. 09.	39	249	288	40	39	230	269
8.	1917. 09. 03.	36	262	298	3	42	245	287
9.	1917. 10. 04.	56	268	324	–	99	184	283
10.	1917. 12. 20.	106	248	354	–	23	329	354
11.	1918. 01. 20.	90	260	350	–	38	268	306
12.	1918. 02. 12.	37	303	340	–	23	187	210
13.	1918. 03. 29.	80	270	350	–	40	175	215
14.	1918. 05. 05.	34	263	297	–	61	200	261
15.	1918. 05. 21.	60	290	350	–	57	205	260
16.	1918. 06. 05.	60	290	350	–	51	304	355
17.	1918. 07. 12.	60	290	350	–	60	182	242
18.	1918. 10. 04.	60	290	350	–	–	–	–
19.	1918. 10. 17.	–	–	–	–	66	258	324
<i>Összesen</i>		<i>861</i>	<i>5037</i>	<i>5898</i>	<i>162</i>	<i>712</i>	<i>4167</i>	<i>4879</i>

¹⁰⁷ AUSSME E–7, 34, 372. Aláírás és keltezés nélküli összefoglaló a nagybetegek cseréjéről, 13. o.

Rajtuk kívül a Monarchia 1918-ban csere nélkül hazaküldött további 10 236 (280 tiszt és 9956 fő legénység) tuberkulózisos olasz hadifoglyot.¹⁰⁸

Tömören összefoglalva, akár improvizatívnak is minősíthetnénk az olaszországi egészségügyi rendszert, hiszen váratlan kihívásokra kellett azonnali és hatékony választ adnia. Ha a halálózási arányokat nézzük, megállapíthatjuk, hogy nem végeztek rossz munkát, hiszen a hadifoglyokat az összes nehézség ellenére jól kezelték, és a szűkös erőforrásokból minimum elégséges állapotban küldték haza. Ez persze jórészt nem az olasz félnek, hanem magának az Antantnak köszönhető, hiszen a blokád által szorongatott Központi Hatalmak polgárainak nagyon komoly megszorítások közepette kellett túlélniük a háborút. A tömegháborúk beköszönésével kikísérletezett hadifogly-gondozási rendszer viszont részben annak köszönhetően vált hatékonná, hogy bilaterális megegyezéseken nyugodott, tehát ha az olasz fél vétett valahol, akkor a Monarchia azt a kezében lévő olasz hadifoglyokon megtorolhatta, és viszont, s ezért mindkét fél a korrekt hozzáállásban volt érdekelt.

BIBLIOGRÁFIA

- Agnelli* 1961. *Giuseppe Agnelli: L'ecatombe dell'isola dell'Asinara*. Lodi, 1961.
- Baja* 1930. Hadifogly magyarok története. I. k. Szerk. *Baja Benedek et al.* (Budapest, 1930.
- Bianchi* 2001. *Bruna Bianchi: Psychiatrists, Soldiers, and Officers in Italy During the Great War*. In: *Traumatic Pasts. History, Psychiatry, and Trauma in the Modern Age, 1870–1930*. Ed. by *Mark S. Micale – Paul Lerner*. Cambridge, 2001. 222–252. o.
- Brancaccio* 2015. *Loredana Brancaccio: L'Ospedale di riserva nella Certosa di Calci: impianto, gestione, assistenza*. In: *La Certosa di Calci nella Grande Guerra. Riuso e tutela tra Pisa e l'Italia*. A cura di *Antonella Gioli*. Firenze, 2015.
- Cappellano* 1996. *Filippo Cappellano: In: Le legione romana Studi storico militari* 1996. Roma, 1996. 227–344. o.
- Ferrari* 1929. *Carmine Ferrari: Relazione del campo di prigionieri colerosi all'isola dell'Asinara nel 1915–1916*. Roma, 1929.
- Francione* 2015. *Giancarlo Francione: Il campo di concentramento di Vittoria per i prigionieri di guerra*. In: *Memorie e attualità tra storia e salute. Riflessioni sulla sanità pubblica in Italia a cento anni dalla Grande Guerra a partire dall'esperienza dell'Asinara e di Vittoria*. A cura di *Paola De Castro – Daniela Marsilli – Assunta Trova*. (I beni storico scientifici dell'Istituto Superiore di Sanità – Quaderno 11.) Roma, 2015. 47–55. o.

¹⁰⁸ AUSSME E–7, 34, 372. Aláírás és keltezés nélküli összefoglaló a nagybetegek cseréjéről, 14. o.

- Gioli* 2015. *Antonella Gioli*: Il soprintendente, i politici, i certosini, i calcesani e i soldati: cronaca di un riuso (e di una guerra). In: *La Certosa di Calci nella Grande Guerra. Riuso e tutela tra Pisa e l'Italia*. A cura di Antonella Gioli. Firenze, 2015. 11–66. o.
- Giuffrida – Pietra* 1936. *Vincenzo Giuffrida – Gaetano Pietra*: Provital. Approvvigionamenti alimentari d'Italia durante la Grande Guerra 1914–1918. Padova, 1936.
- Gorgolini* 2011. *Luca Gorgolini*: I dannati dell'Asinara. L'odissea del prigionieri austro-ungarici nella Prima guerra mondiale. Torino, 2011.
- Incampo* 1996. *Antonio Incampo*: I caduti di Casale. Note storiche sul campo di prigionia dei soldati austro-ungarici ad Altamura durante la prima guerra mondiale. Altamura, 1996.
- Juhász* 2019. *Juhász Balázs*: Hogyan szökjünk meg az olasz hadifogságból? Avagy mit érdemes tudni Jánosa Ferenc hadnagy 1916-os kihallgatási jegyzőkönyvéről és vallomásáról. In: *A Nagy Háború írásban és képből*. Műhely https://m.blog.hu/na/nagyhaboru/image/hadifogsag/juhasz_balazs_hadifogoly_tanulmany.pdf (A letöltés időpontja: 2019. november 6.)
- Keglovich* 2016. *Keglovich Rita*: Lo scambio dei prigionieri tra Italia e Ungheria durante e dopo la Prima guerra mondiale. *Rivista di Studi Ungheresi Nuova Serie*, 15. (2016) 88–100. o.
- Lerda* 2015. *Martina Lerda*: Tutela, fruizione e musealizzazione della Certosa dall'Unità al primo dopoguerra. In: *La Certosa di Calci nella Grande Guerra. Riuso e tutela tra Pisa e l'Italia*. A cura di *Antonella Gioli*. Firenze, 2015. 79–106. o.
- Lerner* 2001. *Paul Lerner*: From Traumatic Neurosis to Male Hysteria. The Decline and Fall of Hermann Oppenheim, 1889–1919. In: *Traumatic Pasts. History, Psychiatry, and Trauma in the Modern Age, 1870–1930*. Ed. by *Mark S. Micale – Paul Lerner*. Cambridge, 2001. 140–171. o.
- Maccalini – Losardo* 1996. *Enzo Maccalini – Lucio Losardo*: Prigionieri di guerra ad Avezzano. Avezzano, 1996.
- Margittai* 2014. *Margittai Gábor*: Szamár-sziget szellemkatonái. Budapest, 2014.
- Monticone* 2013. *Alberto Monticone*: La croce e il filo spinato. Tra prigionieri e internati civili nella Grande Guerra 1914–1918. La missione umanitaria dei delegati religiosi. Soveria Mannelli, 2013.
- Mortara* 1925. *Giorgio Mortara*: La salute pubblica in Italia durante e dopo la guerra. Bari–New Haven, 1925.
- Pignoloni* 2014. I cappellani militari d'Italia nella Grande Guerra. Relazioni e testimonianze (1915–1919). Ed. *Vittorio Pignoloni*. Cinisello Balsamo, 2014.
- RDM 1918/7. *Rivista Diocesana Milanese*, 9. (1918) 7. sz. (1918. július 10.)

- Szöllősy* 1925. *Szöllősy Aladár*: Szerb hadifogság. Szerbia, Albánia, Itália 1914–1918. Szöllősy Aladár naplója. [Budapest], 1925.
- Takács* 2018. *Takács Bálint*: Magyar hadifoglyok L’Aquilában (1915–1919). In: Tavasz Szél – Spring Wind 2018. Szerk. *Keresztes Gábor – Szabó Csaba*. III. k. Budapest, 2018. 713–724. o.
- Terranova – Ischia* 2017. *Giovanni Terranova – Marco Ischia*: Dai Balcani all’Asinara. Il calvario dei Landstürmer tirolesi nella Prima guerra mondiale. Trento, 2017.
- Tortato* 2004. *Alessandro Tortato*: La prigionia di guerra in Italia 1915–1919. Milano, 2004.
- Trova – Zichi* 2014. *Assunta Trova – Giuseppe Zichi*: Asinara, isola piccola, grande storia. Prigionieri e profughi della prima guerra mondiale. Sassari, 2014.
- Ughi – Rubino* 2015. Vita e morte dei prigionieri austro-ungarici sull’isola dell’Asinara (1915-1916). Un progetto di ricerca tra biologia, medicina e archeologia. Ed. *Esmeralda Ughi – Salvatore Rubino*. Sassari, 2015.
- Vicarelli* 1997. *Giovanna Vicarelli*: Alle radici della politica sanitaria italiana. Società e salute da Crispi al Fascismo. Milano, 1997.
- Vischer* 1919. *Adolf Lucas Vischer*: La malattia del reticolato: contributo alla psicologia del prigioniero di guerra. Napoli, [1919].

RÖVIDÍTÉSEK

ACS	Archivio Centrale dello Stato
Com. Supr. R. Esercito Soprint. Gen. Aff. Civili	Comando Supremo Regio Esercito, Soprintendenza Generale Affari Civili
PCM Prima Guerra Mondiale	Presidenza del Consiglio dei Ministri, Prima Guerra Mondiale
ASAOUP MFN	Archivio Storico Azienda Ospedaliero – Università di Pisa, Centro Documentazione S. Chiara
ASDM	Archivio Storico Diocesano Milanese
ASDMAE	Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri
ASDPi FM UM S5, Repertori, 4.	Archivio storico Diocesano Pisano, Fondo Maffi, Ufficio per i Militari, Serie 5, Repertori, 4.
ASV Segr. Stato, Guerra	Archivio Segreto Vaticano, Segreteria di Stato, Guerra.
AUSSME B–3	Archivio Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell’Esercito, Intendenza generale e intendenza armate

- AUSSME E-7 Archivio Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, Carteggio sanitario della Prima Guerra Mondiale (1914-1927)
- AUSSME F-11 Archivio Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, Commissione per l'Interrogatorio dei prigionieri di guerra
- AUSSME M-7 Archivio Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, Circolari vari uffici.
- HL I. VH Hadtörténelmi Levéltár, I. világháború
- MNL OL K 73 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 73 Külügyminisztérium, Hadifogoly osztály.
- SSDDCalci, Atti di morte. Comune di Calci, Servizi Demografici, Registri degli Atti di Morte. <http://lavitadelleopere.com/wp-content/uploads/2019/08/5.-I-soldati-morti-in-Certosa-agosto-2019-ultimo.pdf> (A letöltés időpontja: 2019. november 6.)
- SSRSAS AA. EE. SS. Segreteria di Stato Sezione per i Rapporti con gli Stati Archivio Storico, Affari Ecclesiastici Straordinari

Balázs Juhász

THE AUSTRO-HUNGARIAN PRISONERS OF WAR OF WORLD WAR ONE
AND THE ITALIAN HEALTH CARE SYSTEM

(Abstract)

The vast majority of Austro-Hungarian soldiers who were taken prisoners were captured by the Italians, but several details of their fate are still unknown. Even Italian historians have not worked up the history of the health care system that dealt with them in detail. The present research article, after introducing quarantine, military health care system, the most important diseases and the conditions of pronouncing someone “seriously ill”, tries to outline the hospitals that granted the above status. Then the article outlines the nutrition facilities of prisoners of war, and finally it tries to conclude how many Italian and Austro-Hungarian soldiers could return home as “seriously ill patients” even before the end of the wars.